

5. Bulygina, E.Ju & Tripol'skaja, T.A. (2016). Universal'nyj i aktivnyj slovar': razvitie leksikograficheskoj tradicii ili vozvrashhenie k istokam. *Vestnik Novosibirskogo gosudarstvennogo pedagogičeskogo universiteta*, 2 (30), 7–23 (in Russ.).
6. Karpilovska, Ye.A. (2004). Dynamika suchasnoi ukraïnskoï movy v slovnykakh novoho pokolinnia (proekt serii slovnykiv novoi ukraïnskoï leksyky). *Ukraïnska mova*, 3, 3–29 (in Ukr.).
7. Karpilovska, Ye.A. (2012). Stratyfikatsiia leksyky v tľumachnomu slovnyku. In *Ukraïnska i slovianska tľumachna i perekladna leksykohrafiia* (pp. 134–145). Kyiv: KMM (in Ukr.).
8. Karpilovska, Ye.A. (2017). Rol kartoteki «portretiv sliv» v ukľadanni slovnykiv novoho pokolinnia. In *Studia z Filologii Polskiej i Slowianskiej* (pp. 93–109). Warszawa.
9. Palamarchuk, L.S. (1973). Pro pryntsyipy doboru leksychnoho inventaria dľia zahalnomovnoho slovnyka. *Movoznavstvo*, 3, 3–11 (in Ukr.).
10. Perebyinis, V.S. & Muravytska, M.P. & Darchuk, N.P. (1985). *Chastotni slovnyky ta yikh vykorystannia*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
11. *Prospekt tľumachnoho slovnyka ukraïnskoï movy (Dľia obhovorennia)* (1958). Kyiv: Vydavnytstvo Akademii nauk Ukraïnskoï RSR (in Ukr.).
12. *Prospekt (Instruktsiia do ukľadannia Slovnyka ukraïnskoï movy (tľumachnoho)*. (2012). In *Ukraïnska i slovianska tľumachna i perekladna leksykohrafiia* (2012). (pp. 446–479). Kyiv: KMM (in Ukr.).
13. Rej, A. & Delesal', S. (1983) Problemy i antinomii leksikografii / per. s fr. I.Ju. Dobrohotovoj. In Zevahina, T.S., Gorodeckij, B.Ju. (Ed.) (1983). *Novoe v zarubezhnoj lingvistike* (Issue 14. Problemy i metody leksikografii) (pp. 261–301). Moskva: Progress (in Russ.).

УДК 811.161.2'373-112:2

Т.А. КОЦЬ
м. Київ, Україна

ПОНЯТТЄВА ПАРАДИГМА РЕЛІГІЙНОГО СТИЛЮ В АКАДЕМІЧНОМУ ПРОЄКТІ «УКРАЇНСЬКА СТИЛІСТИКА: ЕНЦИКЛОПЕДІЯ»

У статті проаналізовано поняттєву парадигму релігійного стилю як різновиду літературної мови з погляду на концепцію енциклопедичного видання з української стилістики. Особливу увагу звернено на встановлення його диференційних ознак, функцій, різновидів (мови Святого письма, богослужбової мови, мови проповіді), категорій (сакральності); висвітлення історіографії стилю в українському мовознавстві. Поняття релігійного стилю систематизовано в контексті типології мовомислення, утвердження погляду на історію літературної мови та її стилів як феноменів, що тісно пов'язані з філософією культури, розвитком національної свідомості.

Ключові слова: релігійний стиль, мова Святого письма, богослужбова мова, мова проповіді, сакральність.

© Т.А. КОЦЬ, 2021

Відділ стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інституту української мови НАН України готує фундаментальне видання «Українська стилістика: енциклопедія», яке має систематизувати лінгвостилістичний термінологічний апарат у сучасній науковій парадигмі, простежити зв'язок лінгвостилістики з теорією та історією літературної мови. Ця праця передбачає інтерпретацію категорії стилю в контексті типології мовомислення, визначення підпорядкованих йому понять, утвердження погляду на історію літературної мови та її стилів як феноменів, що тісно пов'язані з філософією культури, розвитком національної свідомості. Поняттєва парадигма релігійного стилю (далі – РС) побудована на гіперо-гіпонімічних зв'язках і передбачає обґрунтування статусу понять, установлення їхніх диференційних ознак і висвітлення історіографії стилю в українському мовознавстві, що і є метою цього дослідження.

Українська мова впродовж свого історичного розвитку не мала можливості реалізуватися повною мірою в церковно-релігійному житті, що зумовлено, насамперед, екстралінгвальними чинниками – вилученням стилю з контексту української літературної мови в Україні від середини 30-х рр. XX ст. – на Сході та від середини 40-х рр. – на Заході і до 90-х рр. XX ст.

Становлення РС відбувалося в середині XII – кінці XIII ст. у Київській Русі з появою українського різновиду східнослов'янської редакції старослов'янської мови, яку з XIII ст. почали називати церковнослов'янською мовою. Згодом за нею закріпився статус апостольської (профетичної, посланницької, пророчої), сакральної, богослужбової мови.

З 60-х рр. XIX ст. церковна сфера поступово переходить на українську мову, передусім у конфесійних відправах. Постає питання про вироблення власне української церковної термінології, тобто з'являються перші мовознавчі роботи про лексичний рівень РС української мови, які започатковують найбільш оформлену й виразно окреслену тенденцію всього XX ст. – орієнтацію на ресурси церковнослов'янської мови (Дзерович, 1911; Щепанюк, 1911). Її історична першість і тривалість розвитку стає домінуючим елементом у формуванні РС в Українській греко-католицькій церкві.

У Центральній Україні ідею наслідування церковнослов'янської мови підтримували відомі філологи П. Житецький, Я. Головацький та ін.

У кінці XIX – на початку XX ст. з'являються переклади українською мовою богослужбових текстів і Святого Письма. 1871 р. вийшло перше видання Євангелія в перекладі П. Куліша та І. Пулюя, у 1903 р. у Відні опубліковано повний переклад Біблії П. Куліша – І. Пулюя – І. Нечуя-Левицького (мало п'ять перевидань), у 1909 р. побачив світ переклад «Нового Завіту О. Бакинського».

Живу українську літературну мову на новий релігійний рівень вивела Українська автокефальна православна церква, яка в 1919 році відправила першу Службу Божу українською мовою. Ця конфесія і стала власне рушієм у створенні РС української мови і започаткувала тенденцію максимальної орієнтації на внутрішньомовні (власне українські) ресурси.

У 1919 р. І. Огієнко (митрополит Іларіон), будучи міністром віросповідань Української Народної Республіки, підписав наказ про читання українською мовою Євангелія у церквах, а в 1927 р. опублікував «Методологію перекладу Святого Письма та богослужбових книг на українську мову», де конкретно обґрунтував необхідність орієнтації РС на закони української літературної мови, максимальне використання її лексичного запасу і фонетичних особливостей

(Огієнко, 1927). Отже, вже на початку ХХ ст. РС повноцінно входить у систему української мови, функціонує в писемному (переклади Біблії та іншої релігійної літератури) і в усному (Служби Божі в Українській автокефальній православній церкві) різновидах.

З 30-х і до 90-х рр. ХХ ст. церковно-релігійна сфера в Україні була під забороною, теоретичні питання стилю вивчали мовознавці діаспори. Історичний аспект стилістики молитовних текстів ХІV ст. розробляє П. Ковалів, джерела походження церковно-музичної термінології, мову перекладів Біблії вивчає О. Горбач, тематичні підгрупи української церковної лексики стають об'єктом вивчення М. Юрковського, Я. Рудницького, М. Лесіва (Ковалів, 1960; Горбач, 1991).

З 90-х рр. ХХ ст. відроджується вивчення РС і в межах України. Мовознавці продовжують розробляти започатковані ще в кінці ХІХ ст. два напрями вивчення РС 1) орієнтацію на церковнослов'янську спадщину і 2) на внутрішньомовні (власнеукраїнські) ресурси.

К.С. Симонова в колективній монографії «Жанри і стилі в історії української літературної мови» визначає основні характеристики українського стилістичного синтаксису «Четїї» 1489 р. і розширює метамову стилю поняттями «книжна мова», «народнорозмовна мова», «ритмомелодика», «мовностилістичні засоби», «мовна експресія», «метафора», «порівняння», «стійкі фразеологічні сполуки» (Симонова, 1989).

Історія становлення РС в Україні (від українського різновиду східнослов'янської редакції старослов'янської (церковнослов'янської) мови і до сучасності), переклади Біблії І. Пулюя, П. Куліша, І. Нечуя-Левицького, П. Морачевського, М. Лободовського є об'єктом дослідження В.В. Німчука. Дослідник послуговується термінами *сакральний стиль*, *сакральна мова* (Німчук, 1993).

Н.Я. Дзюбишина-Мельник вивчає мову перекладів Святого письма і оперує терміном *конфесійний стиль*, визначаючи його основні характеристики, які були успадковані з церковнослов'янської мови: а) апостольської (профетичної, пророчої, посланницької); б) сакральної; в) культової (богослужбової): архаїчність, урочистість, стандартність (консервативність) (Дзюбишина-Мельник, 1999).

На необхідності збереження у сучасному РС церковнослов'янських елементів з метою увиразнення його сакрального змісту, урочистого характеру наголошують Н.Д. Бабич (послуговується терміном *богословський стиль*), О.Я. Мирончук, Л.І. Звонська-Денисюк, Л.М. Петрович, О.О. Кислюк, М.І. Ярмолюк та ін.

Стилістичні засоби перекладів Біблії вивчають О. Федорук, С. Лісняк, Л.М. Полюга, І. Павлова, Т. Тимошик, С.К. Богдан, взаємодію РС з іншими функціональними різновидами, структурне й семіотичне моделювання ядерних понять аналізують М.І. Крупа, М.В. Скаб, Н.М. Сологуб, Н.В. Гуїванюк, В.Д. Шинкарук, П.В. Мацьків, О.Г. Тодор. Проблемам історії формування стилю, його словникової бази присвячені дослідження Н.В. Пуряєвої.

У проєкті «Українська стилістика: енциклопедія» РС (одне з узагальнювальних понять лінгвостилістики) кваліфікуємо як функціональний різновид літературної мови, який обслуговує церковно-релігійну сферу життя суспільства і виконує сугестивну функцію з метою утвердження релігійних істин у повсякденному житті людини.

Основні комунікативно-прагматичні ознаки стилю: високий архаїчно-піднесений виклад, символізація подій духовного світу, оцінність ядерних понять християнства.

Основними поняттями, які входять в парадигму РС, є *мова святого письма, богослужбова мова, мова проповіді*. Висока архаїчно-піднесена тональність релігійних текстів досягається вживанням усталених структурно неоднорідних церковнослов'янізмів як сакральних знаків християнської культури (*Отець вседержитель; Отче наш, нашого ради спасіння; Син Божий єдинородний; пречиста Діва Марія; воплотився із Святого духа*). Високий стиль релігійних текстів створюють: уживання складних церковнослов'янізмів (*милосердя, благодіяння, чоловіколюбець, чудотворний*), граматичні засоби експресивного посилення оцінки: префікс **пре-**, що передає вищий ступінь якості (*преблагословенний, пресвятий, пречистий*), форми найвищого ступеня прикметників (*найчесніший, найславніший*), нанизування однотипних конструкцій (*пресвята, пречиста, преблагословенна Богородиця*) (Скаб, 2008). Такі мовні одиниці акумулюють багатовіковий досвід релігійного спілкування, утримують ціннісні доміанти соборності християнської спільноти і формують визначальну для РС категорію *сакральності* (ще одне поняття РС).

Символізація подій духовного (невидимого) світу ґрунтується на схожості явищ матеріального й духовного світів і уможлиблює пізнання релігійних істин. Засобами вираження символів є стилістичні фігури – метафори, алегорії, порівняння (*Та через жорстокість свою й нерозкаяність серця збираєш собі гнів на день гніву та об'явлення справедливого суду Бога, що кожному віддасть за його вчинками; Душа, що втратила Бога, страждає і тужить. Вона шукає притулку і не знаходить. Ніщо не може замінити їй спілкування з Отцем Небесним; Батько ж сказав йому: «Сину, ти завжди зі мною, і все моє – твоє. Веселитися ж і радіти треба, тому що брат твій оцей був мертвий і ожив, пропав і знайшовся»; Царство Небесне подібне до зерна гірчичного, що взяв чоловік і посіяв на полі своїм. Воно найдрібніше з усього насіння, але, коли виросте, більше воно за зілля, і стає деревом, так що птаство небесне літається, і кублиться в віттях його*) (Бабич, 2009).

Оцінність ядерних понять РС зумовлена мотивацією релігійної діяльності – позбавлятися від гріхів земного життя і прагнути до духовного очищення. Виразно негативнооцінними є поняття *гріх, ворожі Богові сили (бездонна прірва гріха; гріх – це смерть і безвихідь; стара гріховна природа; Лукаві сили тьми цілком певно будуть виведені на світло, переможені й зганьблені!)*, а позитивнооцінними – *Бог, святі, християнська віра (Святий Боже, святий кріпкий, святий безсмертний, помилуй нас; Святі славні і всехвальні 12 апостолів Христових; Віра – це світло, життя і гармонія)*. Віра в релігійних текстах є синонімом слів з модальністю достовірності, впевненості – *переконання, впевненість, істина*. Засобами увиразнення позитивної конотації, передусім правдивості повідомлюваного в релігійних текстах, є фактивні дієслова (*знати, пам'ятати, вірити, вірувати*), вставні слова з семантикою впевненості (*безперечно, безумовно, очевидно*), іменники з семантикою правдивості (*істина, правда*) та похідні від них (*істинний, істинно, воістину*).

Показовим для стилю є вживання позитивнооцінних словосполучень із субстантивованими прикметниками, що сприймаються як настанови для кожного християнина (*нагодувати знедоленого, любити ближнього, одягти голого*).

Функцію переконання, впливу на свідомість виконують посилання на Святе письмо, Біблію як найвищий авторитет християнина (*Ми завжди повинні пам'ятати, що «його [Бога] невидимі риси – вічну силу й божественність – чітко видно ще від створення світу, оскільки вони помітні у творінні»*).

Мова святого письма (Біблії) (далі – МСП) – канонічний писемний різновид РС, який є об'єднаним еталоном християнського віровчення і виконує функцію збереження і передавання від покоління до покоління світоглядних, ціннісних, моральних, етичних принципів релігії. Диференційні ознаки МСП: *сакральність* слів і висловлювань, що досягається тяглістю уживання церковнослов'язнів (*чоловіколюбець, пресвятий, всеблагий, святі рівноапостольні*), гебраїзмів – сталого, спільного для грецької, єгипетської, єврейської традицій сакрального словникового фонду з переносним значенням (*тіснота – «горе, біда, лихо»; ріг, щит – «сила, підтримка»; шукати душу – «чигати на когось, хотіти вбити»; син миру – «гідний усяких благ»*); символізація предметів і явищ релігійної культури (*чаши – це доля, дорога – життя, хліб – їжа, ламати хліб – причащатися*); уживання символічних фразеологізмів як знаків християнської культури (*Вавилонське стовпотворіння – «безлад, галас, метушня»; випити гірку чашу – «зазнати багато, страждань, поневірянь», внести свою лепту – «зробити посильне пожертвування»; вовк в овечій шкурі – «зла людина, лицемір, що приховує свої підступні наміри під маскою порядності»; закопати талант у землю – «занедбувати, не розвивати, не застосовувати свої здібності»*) (Дзюбишина-Мельник, 1999). Багато біблійних фразеологічних висловлювань функціонують у сучасній українській літературній мові як афоризми.

У МСП чітко визначені часово-просторові взаємозв'язки: концептуальний час (до і після народження Ісуса Христа), сакральний простір, зокрема у вживанні географічних назв (*Єрусалим, Гетсиманський сад, Голгота*), географічних термінів (*пустеля, печера, гора*), назв сторін світу (*схід, захід*) і сакральні імена (*Ісус Христос, Діва Марія, Апостол Павло, Іван Хреститель*).

Традиційними засобами створення експресивно-урочистого стилю Біблії є архаїчно-піднесена абстрактна лексика (*незрима істина, Боже благословення, глибини життя*), яка часто функціонує як складник цілісних образних книжних синтагм (*Коли ж сонце схилилось на захід, то спав сон на Аврама. І ось спадає на нього жах темний, великий; І відповів Авраам та й промовив: Оце я осмілюся був говорити до Господа свого, а я порох та попіл*) (Бабич, 2009).

Зрозумілість і легке сприймання текстів МСП можливі завдяки поляризації експресивних та оцінних засобів вираження тональності: піднесення добра і засудження зла, протиставлення Благодаті та гріха (*А ті відказали: Ми бачимо справді, що з тобою Господь. І ми сказали: Нехай буде клятва поміж нами, поміж нами й поміж тобою, і складімо умову з тобою, що не вчиниш нам злого, як і ми не торкнулись до тебе, і як ми робили з тобою тільки добро, і тебе відіслали з миром. Ти тепер благословенний від Господа!*). Показовим для МСП є нанизування однорідних засобів, частотне повторювання ідеї, що робить текст прозорим і логічним (*На початку Бог створив Небо та землю. А земля була пуста та порожня, і темрява була над безоднею, і Дух Божий ширяв над поверхнею води. І сказав Бог: Хай станеться світло! І сталося світло*) (Скаб, 2008).

Функцію спонукання, переконання в Святому письмі виконують частовживані однорідні й неоднорідні імперативні означено-особові конструкції з причинно-наслідковими зв'язками (*Навчіться чинити добро, правосуддя ждайте, карайте грабіжника, дайте суд сироті, за вдову заступайтесь! Прийдіть, і будемо правуватися, говорить Господь: коли ваші гріхи будуть як кармазин, стануть білі, мов сніг; якщо будуть червоні, немов багряниця, то стануть мов вовна вони!*).

Святе письмо (далі – СП) складається з двох частин – Старого завіту й Нового завіту, тексти яких формувалися упродовж тривалого часу (12 ст. до н. е. – 2 ст. н. е.). Найдавніші біблійні твори (2 ст. до н. е. – 1 ст. н. е.), які збереглися до нашого часу, було знайдено в 7 ст. н. е. в печерах на березі Мертвого моря в місцевості Кумран.

Старозавітні книги (39 книг) було написано давньоєврейською та арамейською, упродовж 250–130 до н. е. перекладено давньогрецькою, а до початку 5 ст. латинською мовами. Старослов'янською мовою СП переклали просвітителі Кирило й Мефодій у 9 ст. Найдавнішими канонічними текстами, що з'явилися в Київській Русі з прийняттям християнства і які засвідчують формування східнослов'янської редакції старослов'янської мови, є Остромирове Євангеліє (1053–1056) та Архангельське Євангеліє (1092) (Німчук, 2007).

Церковнослов'янська мова Біблії відіграла важливу роль у стабілізації узусу писемно-літературної мови та у виробленні узусу давньоукраїнської і староукраїнської мови, зокрема у формуванні її лексичної, фразеологічної, частково дериваційної системи. Уже в кінці XV – XVI ст. з'явилися переклади Біблії з орієнтацією на живу народну мову, зокрема Пересопницьке Євангеліє (1556–1561) (Німчук, 2007).

Перші спроби перекладу Святого письма новою українською мовою зробив М. Шашкевич (40-ві рр. XIX ст.). Т. Шевченко здійснив переклади-переспіви 10 псалмів Давидових (1845), що стали основою формування урочисто-піднесеної тональності релігійних текстів сучасної української літературної мови. Повні переклади СП сучасною українською мовою належать П. Морачевському (кін. 50 – поч. 60-х рр. XIX ст.), П. Кулішу та І. Пулюю (1903), які були залучені до створення «Словника української мови» за ред. Б. Грінченка (1907–1909). Новим етапом був переклад СП на сучасну українську мову І. Огієнка (1962), який був орієнтований на розкриття лексико-семантичних відтінків та фразеології живої народної мови. Згодом було опубліковано переклади І. Хоменка-Плюта (1963), митрополита Філарета (Денисенка) (1988), Л. Герасимчука (1990) (Німчук, 2007).

Для МСП притаманна варіантність, пов'язана з різночитанням першотексту та уподобаннями перекладачів (*щоб кожен із вас умів тримати начиння своє в святості й честі* (І. Огієнко); *щоб кожен з вас умів тримати своє тіло у святості й пошані* (І. Хоменко).

Мова богослужіння (далі МБ) – форма релігійного стилю, основна функція якої – здійснення церковних обрядів: літургії, добового кола, таїнств.

МБ є виявом спільного урочисто-піднесеного, емоційного проголошення подяки Богові, висловлення потаємних почуттів, прохань до нього у формі молитов, псалмів і пісень. Богослужбові тексти, як і Святе письмо – це переважно переклади з церковнослов'янської мови, прототипами яких були грецькі джерела (Пуряєва, 2004).

Важливий компонент релігійного світогляду – це система цінностей, пов'язана з духовним життям віруючої людини. У християнстві – це позитивнооцінні абстрактні поняття: *любов, доброзичливість, милосердя, довіра, смирення*, які є ядреними поняттями молитов і навколо яких формуються сакральні парадигми оцінних засобів. Зміст літургії відповідає засадам релігійного вчення.

Для МБ характерна соборність релігійного спілкування, що виявляється у повторюваному вживанні особового займенника множини *ми*, присвійного займенника *наш* (*Засвіти в серцях наших, Чоловіколюбче Владико, чисте світло Твого богопізнання і очі розуму нашого розкрий на розуміння Євангельської Твоєї науки*) у поєднанні зі звертаннями, дієсловами у формі імператива, які формують змістову основу контекстів із семантикою прохання (*Заступи, спаси, помилуй і охорони нас, Боже, Твоєю благодаттю; Господи Боже наш, спаси людей Твоїх і благослови насліддя Твоє, охорони повноту Церкви Твоєї, освяти тих, що люблять красу дому Твого, прослав їх Твоєю божественною силою і не покидай нас, що надіємось на Тебе*). Імперативні конструкції часто посилюються спонукальними частками (*Нехай Божя Мудрість поведе нас дорогами правди, нехай стереже кожен наш крок*).

Прохання завжди пов'язані з очікуваннями Божих проявів, семантику яких конкретизують частовживані позитивнооцінні особові дієслова минулого часу завершеної дії (*прийшов, відвідав, просвітив, розпалив, заспокоїв, стишив, зігрів, уздоровив, обдарував своїми ласками, збагатив серце, зачинив двері серця перед жадобю земної слави і спокус*), дієслова теперішнього часу, які набувають контекстуальної конотації понадчасовості (*Господь визволяє закованих, Господь умудряє сліпців, Господь підносить повалених, Господь любить праведників, Господь охороняє пришельців, сироту і вдову прийме, а путь грішників погубить*).

Молитовні прохання, пастирські настанови увиразнюють означено-особові конструкції з модальністю заклику, повчання (*Прийдіть, у радості заспіваймо Господеві, виголосимо славу перед Спасителем нашим*). Якщо звернення адресовані всім послідовникам християнського вчення, то вони набувають узагальненого значення (*Не вбий, не вкради, шануй матір і батька своїх*).

МБ утримує сакральність релігійних канонічних текстів (МСП), зберігаючи мовні одиниці з архаїчно-піднесеною тональністю (*всєблагий, премудрість, предвічний, всєсвятій, чоловіколюбєць, благовіститель*), абстрактні релігійнооцінні іменники (*добро, гріх, милосердя*), метафори-символи (*духовні скарби, купель відродження, світло істини*).

Для мови неканонічних молитов, які передусім передають специфічний досвід індивідуального, інтуїтивного осягнення реалій життя, характерне вживання розгорнутих образних стилістичних засобів, що є переплетенням народнорозмовної традиції і біблійної образності.

Модальність покори, терпіння увиразнюють оксиморони (*Завдаси моєму серцю болючу рану, то нехай ця рана прославляє твоє святе ім'я; Витиснеш з мого ока гірку сльозу, то нехай ця сльоза голосить Твоє безконечне милосердя*), відданості і твердої віри – метонімічні висловлення (*О Мати моя! Тобі я жертвуюся на сьогодні й на все своє життя. В доказ цього я жертвую Тобі свої очі, вуха, уста й усього себе*), подяки і прохання – метафори (*Складаю Тобі поклін, честь і подяку від себе й від усіх створінь за всі Твої добродійства*,

виказані мені сьогоднішнього дня; Віджені ненависть, жадабу до земної слави, звільни від сумніву, печалі, журби душу).

Показовим для стилю неканонічної молитви є уживання генітивних метафор (*життя сліз і зітхань, біль і крик душі, темрява серця, долина сліз, життя хрестів, море терпіння*).

Метафори в молитовних текстах утримують біблійну символіку ядерних понять *хрест* (страждання, тягар), *виноградник* (послідовники Ісуса Христа на землі, проповідники Божого слова, священнослужителі): *Вложиш не мене хрест, приймаю його в покорі й піду вслід за Тобою; Господи, Господи! Поглянь з неба, подивись і посади виноградник, який насадила твоя праця*.

МБ виявляє нові виражально-зображальні можливості промовленого, а почасти лише подумки сказаного сакрального слова.

Мова проповіді (далі – МП) – усно-публічна форма релігійного стилю, основними функціями якої є тлумачення євангельських притч, переконання в істинності біблійних настанов, утвердження та поширення релігійних цінностей у повсякденному житті людини.

Визначальні характеристики МП: повчальний монологічний виклад з експресивно-оцінною тональністю, зрозумілість, змістовність, логічність думок, сакральність ядерних релігійних понять, зв'язок з канонічними біблійними текстами. Мовні засоби психологічного впливу на суспільну свідомість посилюють інтонування та міміко-жестові засоби спілкування.

Експресивно-оцінну тональність формують образні позитивнооцінні й негативнооцінні парадигми полярних релігійних понять з абстрактною семантикою: *добра – зла, благодаті – гріха (Тільки одна сторона, Божественна благодать, доведе тебе до Царства Небесного, а інша куди? Гріх кине у воду, як тих свиней, і потопить. Мало того, що ти фізично загинеш, – і духовно загинеш. Бо нема перспективи потрапити в Царство Небесне, якщо ти загинеш духовно)*. Для МП характерне нанизування однорідних засобів, повторювання ідеї, що робить текст максимально зрозумілим і однозначним (*Коли ми говоримо про благодатні дари, дари Святого Духа, ми згадуємо одного із преподобних, який говорив: «Стяжайте Духа Святого», тобто збирайте Його. Ми розмірковуємо, що таке Дух Святий. Які Його дари? Ми говоримо: «Дух – це Бог: Отець, Син і Святий Дух». Ми говорим про те, що дари благодатні, духовні*).

Показовою для МП є модальність впевненості, визначеності, що уможливило функцію впливу на свідомість суспільства, утвердження релігійних істин. Спокійне безсумнівне твердження будь-якої тези, посилення думки апеляцією до Святого письма як найавторитетнішого джерела християнського віровчення робить текст проповіді максимально переконувальним (***Прощати – це дарувати добро від імені Бога, це продовжувати поширювати Його любов. Христос у притчі «про доброго Царя» нас навчає ширити добро, продовжуючи наповняти людське життя милосердям***). Модальність упевненості посилюється емоційними засобами, зверненням до профанної тематики, використанням побутовізмів, які виразно контрастують на тлі високого стилю (*Дорогі брати і сестри у Христі! Думаймо над тим, як ми святкуємо Різдво. Щоб не сталося так, що пан Добробут і пані Комерція та їхні діти – світська суєта і домашні клопоти – тихо і непомітно позбавлять нас правдивого Христового Різдва*). Проповідник завжди перебуває посередині між сакральним і профанним, він утверджує релігійні цінності через повчання, закликає до їх втілення у життя.

Ідею необхідності, категоричності реалізують відповідні засоби дієслівної мовності (ми повинні слухати Слово Божє, кожен з нас повинен вірити, наша діяльність повинна ґрунтуватися на міцній вірі).

Важливим для МП є соборність релігійного спілкування (переведення мовності в діалог), наскрізна ідея рівності, постійне утримування уваги слухачів за допомогою використання синтаксичних механізмів та інтонації: викладу від першої особи множини (ми віримо, ми з Вами знаємо, ми мали можливість вже не раз переконатися), риторичних питань, звернень, окличних висловлень, конструкцій з питаннями і відповідями (Грішник – це людина, яка страждає на духовну недугу. Ви пам'ятаєте, коли самі були хворі? Чого ви прагнули? Щоб хтось вас зрозумів! А коли вас осуджували, зневажали, ігнорували, цькували – ви ставали ще гіршими. Ви потребували лікаря і, як з'ясувалось, тим лікарем міг бути лише Христос).

Швидко і сприйнятне засвоєння інформації досягається вживанням позитивно-оцінних семантичних груп абстрактної лексики (віра, істина, правда, Божє ласка, Божє заповідь), фатичних дієслів (думати, знати, вірити), традиційних урочисто-піднесених сакральних висловлювань (Христос воскрес – Воістину воскрес!). Роз'яснення релігійної істини побудовані в МП за усталеними синтаксичними моделями: іменними підметово-присудковими конструкціями (Гріх – це смертельна отрута, Хрещення – це таїнство очищення і навернення до Божє), складними причиново-наслідковими реченнями (У дев'ятому столітті святі брати Кирило і Методій проповідували Євангеліє на слов'янських землях, тож промені Божє науки вже тоді просвічували українські землі). Для трактування Євангельських притч проповідники часто вживають дієслова теперішнього часу, які в контексті набувають семантики тривалої незакінченої, позачасової дії (Тут мешкає Ісус Христос під видом хліба й вина. Він постійно перебуває посеред нас, хоронить від усякої небезпеки, найбільше, – уболіває за стан людських душ).

МП зберігає віковичну релігійну пам'ять і водночас постійно оновлюється за рахунок висвітлення та аналізу актуальних для соціуму подій і явищ, введення суспільно-політичної і публіцистичної лексики (Наш народ має духовну силу і Божє благословення здобути остаточну перемогу. Цю силу треба використати: відректися корупції, забезпечити рівність прав, навчити тих громадян, які це цього не зробили, служити ближнім, а не тільки собі. Ніхто з тих, хто це не став на шлях до перемоги, не може виправдати себе, кажучи, що це понад мої сили. Жодне добро не є понад наші сили. Ось вам – образ майбутнього. Наше минуле та сучасне вчить нас, що ми можемо, а якщо можемо, то повинні збудувати рідну хату, в якій будемо щасливими мешканцями).

Рушійними сферами функціонування і розвитку МП як і всього РС є Православна церква України, Українська греко-католицька церква та ін. конфесії, вільна розбудова яких можлива лише в умовах української державності.

Стильовою категорією і поняттям, що охоплює урочисто-піднесений реґістр прямих номінацій і образних книжних синтагм на позначення ціннісних доміант РС, є сакральність.

Саме сакральність уможливує збереження високої, архаїчно-піднесеної тональності передусім РС і утримує зв'язок текстів із МСП як канонічного протоджерела християнського віровчення. До сфери сакральності належать назви Божє, святих та їх дій стосовно світу (Гонтарук, 2011). Це поняття

пов'язане з книжністю як терміном, що окреслює зв'язок релігійних текстів із церковнослов'янською мовою і протиставляється профанності як категорії, що виражає найменування світських буденних предметів і явищ.

Спектр мовних форм вираження *сакральності* починається вже на рівні графіки, зокрема правопису слів з великої літери (*Бог, Діва Марія, Свята Трійця*), скороченого написання назв чинів святості (*св. Кесарій, брат свт. Григорія Богослова; арх. Михаїл, Прп. Антоній Печерський*) (Мирончук, 2013). Традиційними засобами вираження сакральної архаїчно-піднесеної тональності є морфологічні і лексичні церковнослов'янзми (*пресвята, пречиста і преблагословенна Богородиця і присно Діва Марія; Бог предвічний; Отець вседержитель; єдинородний Господь Ісус Христос*). *Сакральність* у релігійних текстах виразно представлена на лексичному рівні, зокрема в уживанні біблійних географічних назв (*Єрусалим, Вифлеєм, Голгота*), імен (*Діва Марія, Апостол Андрій Первозваний, Ісус Христос*), назв храмів (*Андріївська церква, Софійський собор, Церква св. Василя Великого*); назв релігійних свят (*Різдво, Великдень, Благовіщення, Стрітення*).

Образними одиницями *сакральності* РС є слова-символи (*ніч, хмара, день, пустеля, хрест, кров*), які актуалізують важливі християнські догмати; фразеологізми-символи з мови *Святого Письма* (*іти на Голготу, нести свій Хрест, нема пророка в своїй країні*), які вже стали мовно-естетичними знаками християнського віровчення; метафори-символи (*Пресвята Трійця, преблагословенна і джерело всякого благословення; щоб з Ним умивали ноги вбогим*), що тлумачать явища невидимого духовного світу, поняття високого ступеня абстракції (Чернишова, 2012).

Сакральна лексика постійно взаємодіє із загальноновживаним словником. На основі біблійних метафор розвинулися нові значення і утворилися церковно-релігійні назви (*батюшка, отець, панотець*). Деякі загальноновживані слова внаслідок звуження семантики поповнили реєстр *сакральності* (*плащаниця «Полотнище із зображенням Ісуса Христа» < «полотнище», проща < «звільнення від гріхів» < «звільнення», храм «релігійна споруда» < «споруда», послух «підкорення чернечим правилам» < «підкорення»*) (Піддубна, 2019).

Сакральність мовних засобів релігійного стилю, зокрема фразеологізмів-символів, які втрачають у свідомості носіїв мови генетичну спорідненість зі своїм джерелом, але активно вживаються в інших функціональних стилях літературної мови, стирається, а самі вислови десакралізуються (*притча во язицех, умивати руки, блудний син, фіговий листок*) (Скаб, 2008).

Десакралізація поняття як основа виникнення переносних значень простежується, напр. у лексемах *проповідник* – 1) «той, хто проповідує, поширює яке-небудь віровчення»; 2) той, хто проповідує, поширює які-небудь ідеї, погляди і т. ін.»; псалом 1) «релігійна пісня, молитва, що як складник псалтиря»; 2) «захоплена хвала кому-, чому-небудь; гімн» (Словник, 1977).

Експресивно-оцінне переосмислення біблійних висловів у розмовному, художньому стилях породжує знижені стилістичні відтінки (*Співати ашлудя* (ірон.) в значенні «надмірно захвалювати кого-небудь»). У публіцистичному стилі *сакральність* біблійних образів і мотивів часто трансформується в засіб вираження оцінності національної ідентичності (*Українська Голгота мовою документів*).

Сьогодні РС повноцінно розвивається в усіх сферах церковного життя суспільства і об'єднує різноманітні жанри: Священного Писання, богослужбовий; святоотцівський, житійний, проповідницький, науково-богословський, церковно-правовий, навчально-релігійний, паломницький, полемічний (Мирончук, 2010), збагачуючи літературну мову новими сакральними й оцінними мовними засобами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабич, Н.Д. (2009). *Богословський стиль української мови у контексті стилістичної науки: збірник науково-дидактичних праць*. Чернівці.
2. Горбач, О. (1988). Мовостиль новітніх перекладів Святого Письма на українську народню мову 19–20 вв. У *Наук. зап. Укр. вільного ун-ту: зб. мовної комісії Наукового Конгресу в 1000-ліття Хрещення Руси-України* (Ч. 13: Філософ. ф-т). (с. 29–98). Мюнхен.
3. Дзерович, Ю. (1911). Є ще кілька уваг в справі щоденних молитов. *Нива*, Т. 8, ч. 4, 97–102.
4. Дзюбишина-Мельник, Н. (1999). Конфесійний стиль. У *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Українська мова* (S. 185). Opole.
5. Задорожний, В. (1998). До проблеми розвитку конфесійного стилю сучасної української літературної мови. У *Сучасна українська богословська термінологія: Від історичних традицій до нових концепцій: Матеріали Всеукр. наук. конф. (Львів, 13–15 травня 1998 р.)* (с. 142–144). Львів.
6. Ковалів, П. (2007). *Молитовник, служебник: Пам'ятка XIV ст.* Нью-Йорк, 1960. С. 12–21.
7. Коць, Т. А. (2007). Сакральний стиль. В *Українська лінгвостилістика ХХ – поч. ХХІ ст.: система понять і бібліографічні джерела* (с. 213–250). Ніжин.
8. Мирончук, О.Я. (2010). Виокремлення підстилів та жанрів у конфесійному стилі української мови. *Культура слова*, 72, 151 – 157.
9. Німчук, В.В. (1992). Українська мова – священна мова. *Людина і світ*, 11/12, 28–32.
10. Німчук, В.В. (1993). Українська мова – священна мова. *Людина і світ*, 1, 35–39.
11. Огієнко, І. (1921). *Світовий рух за утворення живої народної національної церкви*. Тарнів.
12. Пуряєва, Н. (2017). До проблеми інтертекстуальності літургійного тексту: цитата і парафраз. *Культура слова*, 87, 144–156.
13. Симонова, К.С. (1989). Українська мова у конфесійному письменстві XV ст.: (На матеріалі «Четї» 1489 р.). У *Жанри і стилі в історії української літературної мови* (С. 56–79). Київ: Наук. думка.
14. Скаб, М. (2008). *Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери*. Чернівці.
15. *Словник української мови в 11-ти томах* (1977). (Т. VIII). Київ: Наукова думка.
16. Щепанюк, М. (1911). В якій мові відмовляє наш нарід свої щоденні молитви. *Нива*, Т. 8, Ч. 5, 150–152.

Tetiana Kots

CONCEPTUAL PARADIGM OF RELIGIOUS STYLE
IN THE ACADEMIC PROJECT "UKRAINIAN
STYLISTICS: ENCYCLOPEDIA"

The article analyzes the conceptual paradigm of religious style as a kind of literary language in terms of the concept of an encyclopedic publication on Ukrainian stylistics. Particular attention is paid to the establishment of its differential features, functions, varieties (the language of Scripture, liturgical language, the language of preaching), categories (sacredness); coverage of the historiography of style in Ukrainian linguistics. The concept of religious style is systematized in the context of the typology of linguistic thinking, the establishment of a view of the history of literary language and its styles as phenomena closely related to the philosophy of culture, the development of national consciousness. The conceptual paradigm of religious style is based on hypero-hyponymic connections and provides substantiation of the status of concepts, establishment of their differential features and coverage of historiography of style in Ukrainian linguistics.

The fundamental publication "Ukrainian Stylistics: Encyclopedia" should systematize the linguistic-stylistic terminological apparatus in the modern scientific paradigm, trace the connection of linguistic-stylistics with the theory and history of literary language. This work involves the interpretation of the category of style in the context of the typology of language thinking, the definition of its subordinate concepts, the establishment of a view of the history of literary language and its styles as phenomena closely related to philosophy of culture, development of national consciousness. The conceptual paradigm of religious style is based on hypero-hyponymic connections and provides substantiation of the status of concepts, establishment of their differential features and coverage of historiography of style in Ukrainian linguistics, which language our people refuse their daily prayers.

Religious style is fully developed in all spheres of church life and unites various genres: Scripture, liturgical; Holy Father's, life, preaching, scientific-theological, ecclesiastical-legal, educational-religious, pilgrimage, polemical, enriching the literary language with new sacred and valuable linguistic means.

Key words: religious style, language of the Holy Scripture, liturgical language, language of sermon, sacredness.

REFERENCES

1. Babych, N.D. (2009). *Bohoslovskiy styl ukrainskoi movy u konteksti stylistychnoi nauky: zbirnyk naukovo-dydaktychnykh prats*. Chernivtsi (in Ukr.).
2. Horbach, O. (1988). Movostyl novitnikh perekladiv Sviatoho Pysma na ukrainsku narodniu movu 19–20 vv. In *Naukovi zapysky Ukrainskoho vilnoho universytetu: zb. movnoi komisii Naukovoho Konhresu v 1000-littia Khreshchennia Rusy-Ukrainy* (Ch. 13: Filos. f-t). (pp. 29–98). Miunkhen (in Ukr.).
3. Dzerovych, Yu. (1911). Ye shche kilka uvah v spravi shchodennykh molytov. *Nyva*, Vol. 8, ch. 4, 97–102 (in Ukr.).
4. Dziubyshyna-Melnyk, N. (1999). Konfesiinyi styl. In *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Ukraińska mova* (S. 185). Opole. (in Ukr.).
5. Zadorozhnyi, V. (1998). Do problemy rozvytku konfesiinoho styliu suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. In *Suchasna ukrainska bohoslovska terminolohiia: Vid istorychnykh tradytsii do novykh kontseptsii: Materialy Vseukr. Nauk. konf. (Lviv, 13–15 May 1998)* (pp. 142–144). Lviv (in Ukr.).
6. Kovaliv, P. (2007). *Molytovnyk, sluzhebnyk: Pamiatka XIV st.* NewYork, 1960, 12–21 (in Ukr.).

7. Kots, T. A. (2007). Sakralnyi styl. In *Ukrainska linhvostylistyk: systema poniat i bibliohrafichni dzherela* (pp. 213 – 250). Nizhyn (in Ukr.).
8. Myronchuk, O.Ya. (2010). Vyokremлення pidstyliv ta zhanriv u konfesiinomu styli ukrainskoi movy. *Kultura slova*, 72, 151–157 (in Ukr.).
9. Nimchuk, V.V. (1992). Ukrainska mova – sviashchenna mova. *Liudyna i svit*, 11/12, 28–32 (in Ukr.).
10. Nimchuk, V.V. (1993). Ukrainska mova – sviashchenna mova. *Liudyna i svit*, 1, 35–39 (in Ukr.).
11. Ohienko, I. (1921). *Svitovyi rukh za utvorennia zhyvoi narodnoi natsionalnoi tserkvy*. Tarniv (in Ukr.).
12. Puriaieva, N. (2017). Do problemy intertekstualnosti liturhiinoho tekstu: tsytata i parafraz. *Kultura slova*, 87, 144–156 (in Ukr.).
13. Symonova, K.S. (1989). Ukrainska mova u konfesiinomu pysmenstvi XV st.: (Na materialii “Cheti” 1489 r.). In *Zhanry i styli v istorii ukrainskoi literaturnoi movy* (pp. 56–79). Kyiv: Nauk. dumka (in Ukr.).
14. Skab. M. (2008). *Zakonomirnosti kontseptualizatsii ta movnoi katehoryzatsii sakralnoi sfery*. Chernivtsi (in Ukr.).
15. *Clovnyk ukrainskoi movy v 11-ty tomakh* (1977). (Vol. 8). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
16. Shchepaniuk, M. (1911). V yakii movi vidmovliaie nash narid svoi shchodenni molytv.. *Nyva*, Vol. 8, Ch. 5, 150–152 (in Ukr.).

УДК 811.161

Л.В. РЯБЕЦЬ
м. Київ, Україна

НАРОДНА ОСНОВА ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ СЛОВНИКІВ 20–30-Х РОКІВ ХХ СТ.

Стаття присвячена питанню методологічних засад створення термінологічних словників 20–30-х років минулого століття. Зауважено, що основною ідеологемою науковців, які працювали тоді в термінологічних комісіях Української академії наук, було активне залучення до реєстрів створюваних ними термінологічних та загального словників живо-мовних елементів, так званої «народної термінології». Проаналізовано передмови й реєстри кількох словників, зокрема «Словника технічної термінології. Мірництво (Проект)» Ю. Трихвильова та І. Зубкова, «Словника будівельної термінології (проект). Матеріали до української термінології та номенклатури» С. Булди та «Словника фізичної термінології (проект)» В. Фаворського. Наголошено на необхідності вивчення історії творення української наукової термінології.

Ключові слова: *терміносистема, національна термінологія, термінологічний словник, жива мова, народна мова, діалектне слово.*

© Л.В. РЯБЕЦЬ, 2021